

АННОТАЦИЯ

«филология докторы» (PhD) 6D021300 – Лингвистика мамандығы бойынша

Чэнь Сяо

Қаратпа сөздер коммуникативтік дискурстың құраушысы ретінде қолдану тәсілдері

Бұл жұмыс орыс және қытай тілдік мәдениеттердегі қаратпа сөздерді салыстырмалы талдауға және Қазақстандағы орыс тілдік мәдениеттің әсерінен қытай қаратпа сөздерінің қолданылуын зерттеуге бағытталған, эксперименттік зерттеу түрінде жүргізіледі. Біз мәдени факторлардың тілдік қолданысқа қалай әсер ететінін анықтауға, қытай тіліндегі қаратпа сөздердің қолданысындағы жалпы заңдылықтарды анықтауға және табысты мәдениаралық қарым-қатынасқа ықпал етуге ниеттіміз.

Жүргізілген зерттеу, алынған нәтижелер "Қазақстан Республикасының 2020 - 2025 жылдарға арналған білім және ғылымды дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламасына" (Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы) сәйкес келеді, оның приоритеттерінің бірі "қызығушылық танытқан тараптармен коммуникацияларды құру", сондай-ақ "шетел мемлекеттерімен халықаралық серіктестік ғылыми-техникалық байланыстарды дамыту" болып табылады (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>).

Зерттеудің өзектілігі. Қазіргі заманда, глобализация және мәдени алуан түрлілікті атап өтетін әлемде, мәдениаралық өзара әрекеттесу және ақпараттық кеңістіктің кеңеюі негізгі рөл атқарады. Тіл, негізгі қарым-қатынас құралы ретінде, әртүрлі мәдениеттер арасындағы идеялар алмасуына және өзара түсіністікке ықпал етеді, қоғамның, экономиканың, ғылым мен технологиялардың дамуына елеулі әсер етеді.

Еуразия құрлығының ортасында орналасқан Қазақстан шығыс пен батыс мәдениеттері арасындағы байланыстырушы буын болып келеді. Жаһандану мен аймақтық ынтымақтастық жағдайында Қазақстан айтарлықтай географиялық артықшылыққа ие. Бұл артықшылықты ұлттық дамудың қозғаушы күшіне айналдыру үшін көршілес елдермен жан-жақты байланыс орнату қажет, ал тіл – байланыс орнатудың негізгі құралы. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан халқының дәстүрлері мен мәдениетін қайта жаңғыртып, сақтауға ұмтылып, елдің қоғамдық өмірінде қазақ және орыс тілдерінің тең дәрежеде қолданылуын көздейтін үштілділік саясатын қолдай бастады. Қазіргі кезеңде Қазақстан әлемдегі басқа тілдерді үйренуді ынталандырып, жаһандық дамуға белсене қатысуда. Қытай тілі мен мәдениетін үйрену Қазақстан үшін өте маңызды, өйткені Қытаймен тығыз ынтымақтастық үнемі кеңейіп, осы білімдерге деген қызығушылықты арттырады. Мәдениетаралық коммуникация тұрғысынан алғанда, сұхбаттасушыға қаратпа сөздерді дұрыс қолдану тілдік қарым-қатынастың табыстылығына және коммуникативтік мақсаттарға қол жеткізуге маңызды рөл атқарады.

Айта кету керек, Қазақстанда бірнеше жылдар бойы қазақ және орыс тілдерінің бірлесіп өмір сүруі тілдік жағдайды анықтады. Осыған байланысты, орыс тілі ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде көрінеді және Қазақстандағы көптілділік даму бағдарламасына кіретін тіл болып табылады. Ресеймен Өзара Ынтымақтастық бойынша агенттіктің 2023 жылғы 28 сәуірдегі мәліметтеріне сәйкес, «Орыс тілі Орталық Азия елдерінде, әсіресе Өзбекстанда кең тараған. Өзбекстан халқының 50%-ы орыс тілін біледі. Оны ана тілі деп санайтындар - 2,7%. Қазақстанда орыс тілі ең кең тараған, мұнда тұрғындардың 90%-ы орыс тілінде сөйлейді. Түрікменстанда орыс тілімен ең аз таныс: халықтың тек 40%-ы орыс тілінде сөйлей алады». Осы себептен, Қазақстан халқының орыс тілін пайдалануын талдау маңызды. Қытай және орыс тілдері грамматика мен айтылуында ғана емес, мәдени дәстүрлерінде де айтарлықтай айырмашылықтарға ие, бұл олардың қолданылуына және қабылдануына әсер етеді. Қытай және қазақ мәдениеттері мен тілдері арасындағы елеулі айырмашылықтар да қытай тілін меңгеру барысында қиындықтар туғызады, әсіресе сұхбаттасушыға қаратпа формаларын қолдануда. Кез келген тілді меңгерудің түпкі мақсаты – мәдениетаралық және тіларалық сәтті коммуникацияны жүзеге асыру. Тілді меңгеру тек ішкі тілдік жүйені түсінуді ғана емес, ең алдымен, тілдің қолданылуын талап етеді. Мәдениетаралық қарым-қатынаста грамматикалық қателер көбінесе тілдік құзыреттіліктің жеткіліксіздігі ретінде қабылданады. Алайда, егер тілдік құзыреттілік жеткілікті болса, қаратпа формаларын таңдаудағы прагматикалық қателер көбінесе сұхбаттасушының мәдениетін білмеу немесе оны елемеу ретінде қарастырылады, бұл достықсыздық ретінде көрінуі мүмкін. Мұның нәтижесінде наразылық, шеттетушілік туындайды және қарым-қатынастың эмоционалдық негізіне теріс әсер етіп, мақсаттарға жетуді қиындатады.

Ғылыми әдебиеттерді аналитикалық шолу жасау барысында, сұхбаттасушыға қаратпа сөздердің формаларына немесе олардың салыстырмалы жалпылауына бағытталған зерттеулердің басым бөлігі анықталды. Сонымен қатар, қытай, орыс және қазақ тілдеріне арналған оқулықтар мен оқу құралдарында қаратпа сөздерді көрсету көлемі шектеулі және мазмұны біркелкі емес екенін атап өткен жөн.

Қазақстан мен Қытай арасындағы белсенді ынтымақтастық жағдайында қытай қаратпа сөздерін білу және дұрыс қолдану сәтті коммуникация үшін өте маңызды. Қаратпа формаларын дұрыс қолданбау мәдени түсінбеушіліктерге әкеліп, қарым-қатынасқа теріс әсер етуі мүмкін. Қытай қаратпа сөздерінің мәдени ерекшеліктері мен социолінгвистикалық аспектітерін зерттеу мәдениетаралық қарым-қатынасты жақсартуға және өзара әрекеттестіктің тиімділігін арттыруға көмектеседі. Зерттеудің өзектілігі жаһандану жағдайында мәдениетаралық коммуникацияны жақсартуға қосқан үлесімен негізделеді.

Зерттеудің **мақсаты** – орыс және қытай лингвомәдениеттеріндегі қаратпа сөздердің айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтау, олардың мәдени ерекшеліктерін зерттеу және қытай тіліндегі қаратпа сөздерді қолданудағы қателердің себептерін анықтау болып табылады. Сондай-ақ, зерттеу қаратпа

сөздердің әлеуметтік мәртебе, жас, жыныс, әлеуметтік қатынастар және иерархия көрсеткіштері ретіндегі рөлін талдауды қамтиды, бұл қаратпа сөздердің орыс, қазақ және қытай тілдік мәдениеттеріндегі мәні мен қызметін коммуникативтік дискурс құраушысы ретінде жан-жақты түсінуге мүмкіндік берді. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі **міндеттерді** шешу қажет:

- коммуникативтік дискурстың құрамдас бөлігі ретінде орыс және қытай қаратпа сөздерінің рөлін анықтау;

- орыс және қытай қаратпа сөздерінің түрлері мен қолдану ерекшеліктерін жинақтау;

- қытай тіліндегі қаратпа сөздердің қолдануында кездесетін қателердің түрлерін анықтап, Қазақстандағы трансұлттық компанияларда қытай қаратпа сөздерін қолданудың ерекшеліктерін қорыту;

- қытай тіліндегі қаратпа сөздерді қолданудағы қателердің себептерін талдап, оларды дұрыс қолдану бойынша ұсыныстар беру;

- қытай тіліндегі қаратпа сөздерді қолданудың жалпы ережелері мен арнайы тәсілдерін анықтап, жүйелеу.

Зерттеу объектісі – орыс және қытай лингвомәдениеттерінің фактілік материалдарына негізделген коммуникативтік дискурстың құрамдас бөлігі ретінде сұхбаттасушыға қаратпа сөздерді қолдану тәсілдері.

Зерттеу пәні – әртүрлі әлеуметтік ортада орыс және қытай лингвомәдениеттерінде сұхбаттасушыға қаратпа сөздерді қолданудың ұлттық-мәдени ерекшеліктері. Сонымен қатар, зерттеу материалын толық сипаттау мақсатында қазақ лингвомәдениетінің кейбір қаратпа сөздеріне тән ерекшеліктер де талдауға тартылды.

Зерттеу гипотезасы: қаратпа сөзді таңдау белгілі бір дәрежеде тілдік орта мен сол тілдің тасымалдаушысының мәдениетіне ғана емес, қолданылатын екінші тілдің әсеріне де байланысты болады. Бұл қаратпа сөздердің түрлерін таңдауда әртүрлі мәдени факторлардың өзара әрекеттесіп, индивидтің қаратпа сөздерді қолдану тілдік әдеттерін қалыптастыратынын көрсетеді.

Зерттеу әдістері:

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері таңдалған бағытқа сәйкес кешенді әдістер мен тәсілдерді таңдауды анықтады.

Деректерді жинау және талдау негізі ретінде келесі әдістер қолданылды: ақпараттың толықтығы мен құрылымдалуын қамтамасыз ету үшін мәтіндер, аудио және бейнежазбаларды қоса алғанда, фактілік материалды жинау және каталогизациялау; ғылыми және теориялық әдебиеттерге сыни талдау жүргізу арқылы негізгі ұғымдарды анықтау және бар зерттеулердегі олқылықтарды анықтау; сауалнама және бақылау әдістері қытай қаратпа сөздерінің қолданылуындағы проблемаларды және табиғи тілдік материалды жинау үшін қолданылды.

Жинақталған деректерді жүйелеу, түсіну және қаратпа сөздердің қолданылу заңдылықтарын анықтау үшін дескриптивтік әдіс, лексико-семантикалық талдау және сандық есептеу әдістері қолданылды, сондай-ақ Excel бағдарламасының

көмегімен сауалнама деректерін статистикалық өңдеу және тілдік процестер динамикасын талдау жүргізілді.

Салыстырмалы талдау әдісі әртүрлі әлеуметтік ортада тілдің қолданылуын талдауға, қаратпа сөздерді таңдаудағы ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде Қазақстандағы полиязылылық жағдайында нақты коммуникативтік жағдайда қаратпа сөздерді терең талдайтын зерттеулер сирек кездеседі, ал бұл зерттеу ұсынылған мақсаттар мен міндеттерді қамтиды. Бұл факт прагматика саласындағы зерттеулер үшін маңызды болып табылады. Осы зерттеу қытай тілін қолданатын және оқып жатқан адамдардың қаратпа сөздерді қолдану әдеттеріне назар аударады.

Қазақстан мен Қытай арасындағы мәдени және тілдік айырмашылықтардың айтарлықтай үлкендігін ескере отырып, бұл топты зерттеу ерекше құндылыққа ие. Орыс және қытай қаратпа сөздерінің зерттеу нәтижелері мәдениетаралық құзыреттілікті дамытуға және халықаралық ынтымақтастық аясында тиімді қарым-қатынасты арттыруға пайдалы. Теориялық маңыздылығымен қатар, жүргізілген зерттеу қытай қаратпа сөздерін дұрыс қолдануға ықпал етіп, оның жоғары практикалық құндылығын арттырады.

Талдау заманауи кешенді әдісті қолдану арқылы тек прагматика тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар салыстырмалы лингвистика, әлеуметтанушылық лингвистика, лингвомәдениеттану, коммуникативтік дискурс және екінші тілді меңгеру теориясы тұрғысынан да жүргізіліп, зерттеудің терең әрі жан-жақты болуын қамтамасыз етеді. Жұмыс бірнеше салаларды және әдістерді біріктіріп, қытай лингвомәдениетін үйреніп жатқан қазақстандықтарға маңызды ұсыныстарды әзірлеуге, сондай-ақ қытай және орыс тілдеріндегі қаратпа сөздерді салыстырмалы талдауға мүмкіндік беріп, жаңа перспективалар ашып, тиісті салаларға нақты әдістемелер ұсынады. Жалпы, жүргізілген зерттеу әртүрлі мәдени және тілдік контекстерде коммуникативтік дискурс пен қаратпа сөздердің тереңірек түсінілуіне ықпал етеді.

Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңызы оның Қазақстандағы қытай тілінде сөйлесушіге қаратуды қолдануды түсінудегі бос орынды толтыруында, яғни жергілікті тіл саясатының және айрықша бірінші шет тілі ретінде орыс тілінің ықпалымен байланысты мәдениаралық коммуникация контекстінде. Бұл зерттеу Қазақстандағы қытай және орыс тілдеріндегі сөйлесушіге қаратуды зерттеу бойынша бар зерттеулерге маңызды қосымша болып табылады, бұл орыс тілінің қытай тілінде сөйлесушіге қаратуды қолдануға қалай әсер ететінін ашып береді. Теориялық тұрғыдан алғанда, жұмыс Қазақстанның ерекше әлеуметтік-мәдени жағдайларындағы прагмалингвистикалық процестердің динамикасын және екінші тіл теориясын түсінуді кеңейтеді. Тәжірибелік тұрғыдан, ол Қазақстанда қытай тілін қолдануға және мәдениаралық коммуникацияны жақсартуға ұсыныстар береді, сондай-ақ Қазақстандағы мәдени және тілдік ерекшеліктерді мәдениаралық контексте тереңірек түсінуге көмектеседі.

Қорғауға келесі негізгі тұжырымдамалар ұсынылады:

1. Тіл жүйесіндегі қаратпа сөздер саяси және әлеуметтік өзгерістерге тез әрекет ететін сезімтал элементтер болып табылады. Олар тек тұлғааралық қарым-қатынастарды ғана емес, сонымен қатар тіл мен қоғамның динамикасын көрсетеді. Бұл ретте ұлттық мәдени контексттер қаратпа сөздерді реттейтін әртүрлі прагматикалық ережелерді қалыптастырады.

2. Қытай-қазақстандық компанияларда қаратпа сөздер тілдік конвенция рөлін ғана емес, мәдени нормалар, ұлттық құндылықтар, әлеуметтік мәртебе және билік иерархиясын көрсетеді. Мәдениетаралық контексте сәтті қарым-қатынас орнату және коммуникативтік мақсаттарға қол жеткізу үшін қаратпа сөздердің прагматикалық ережелері мен олардың себептерін түсіну маңызды.

3. Халықаралық компаниялардағы негізгі коммуникациялық стратегия – тілдік бейімделу. Қытай компанияларында жұмыс істейтін қазақстандық қызметкерлер ана тілі мен қарым-қатынас стилін қытай нормалары мен дәстүрлеріне белсенді түрде бейімдейді. Алайда, әңгімелесушінің, әлеуметтік ортаның және мәдени нормалардың күтуіне сәйкес келу үшін ана тілі немесе оқып жатқан тілі (қытай тілі) орнына үшінші тілге (ағылшын немесе орыс тіліне) басымдық беріледі – бұл шынайы бизнесте және әлеуметтік ортада тілдік бейімделудің практикалық көрінісі.

4. Мәдениетаралық контексте тілдік оқыту тек тіл құрылымдарын меңгеру ғана емес, сонымен қатар мәдени және коммуникативтік стратегияларды түсіну болып табылады. Қазақстанның тіл саясатының әсері қытай тіліндегі қаратпа сөздерді таңдаудың ана тілі (қазақ тілі) мен екінші тіліне (орыс тілі) тәуелді болуына әкеледі. Қаратпа сөздерді дұрыс анықтау және прагматикалық қателерді азайту үшін үш негізгі критерий маңызды: сұхбаттасушымен жақындық дәрежесі, коммуникативтік жағдайдың ресмилігі және сұхбаттасушылар арасындағы жас айырмашылығы.

Жұмыстың апробациясы. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері 9 мақалада жарияланды: олардың ішінде 1 мақала Scopus базасындағы ғылыми журналда, 1 мақала Үндістанның ғылыми журналында, 4 мақала халықаралық ғылыми-теориялық және ғылыми-практикалық конференциялардың жинақтарында, 2 мақала ҚР Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған басылымдарда, 1 мақала Дулаты университетінің хабаршысында жарияланды.

Жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертацияның жалпы көлемі 143 бет.